

Nepriklausomos žiniasklaidos vaidmuo Baltarusijos alternatyvaus viešumo kūryboje

Viktoras Martinovičius

Europos humanitarinis universitetas, Tauro g. 12, LT-01114 Vilnius
El. paštas: victor.martinovich@ehu.lt

Straipsnyje autorius aptaria Baltarusijos žiniasklaidos sistemos prieštaringumą – ir ekonominį, ir teisinį. Atskleisdamas šią problemą, autorius padaro išvalgų apie būsimą ir galimą šios sistemos kaitą.

Periodinės žiniasklaidos ir viešosios sferos santykis – dvejopas. Viena vertus, ji diktuoja elgsenas, vertybes, naudoja kitas diktato rūšis ir tai trukdo viešosios erdvės savitvarkai. Kita vertus, ji yra viena iš viešos raiškos vietų, tarpininkas tarp jos bendraujančių atstovų, vienu iš būtinų viešumo komponentų. Baltarusijoje padėtis tarp viešos sferos ir žiniasklaidos ypatinga ir lemiamą padėties pačioje žiniasklaidos priemonėse. Taigi aptardami santykius tarp pirmojo ir antrojo fenomeno, išnagrinėsime masinės informacijos priemonių padėtį Baltarusijos Respublikoje. Autorius atkreipia dėmesį į tai, kokie valstybės reguliuojamoje žiniasklaidos rinkoje produktai yra matomi ir nematomi (formaliai „neuždrausti“), tačiau kai kuriems pasiekti reikalinga fizinių ir intelektualinių pastangų: t. y. žinoti, kur rasti ir pasirengti suprasti turinį.

Esminiai žodžiai: atstovaujamoji žiniasklaida, Baltarusijos žiniasklaidos rinka, masinės informavimo priemonės (MIP), vienišumo aspektas, žiniasklaidos donorai.

Ivadas

Ir valstybinė televizija, ir opoziciniai Baltarusijos laikraščiai (autorius turi minty ne nepriklausomus, bet būtent opozicinius leidinius, leidžiamus iš fondų lėšų ir atvirai remiančius vieną ar kitą politinę jėgą) yra apsiginklavę visiškai marksistiniu uždavinių rinkiniu, kurių dauguma yra propagandinio pobūdžio.

Televizijos ir radijo kompanija BT¹, Bendranacionalinė televizija ONT², laikraštis „Sovetskaja Belarusija“ („SB“) ³ ir kelios dešimtys kitų valstybinių visuomeninių-politinių leidinių, kurių redakcijos išsikūrusios Minske, Spaudos rūmuose, atlieka valdžios pozicijos sklaidą. Jų redaktoriai turi 2 uždavinius: daugiau ar mažiau įtikinamai įrodinėti skaitytojams valstybėje vykdomos socialinės ir ekonominės politikos teisingumą (uždavinys atrodo pirmaeilis, bet iš tikrųjų yra antraeilis); savo pareigas atlikti taip, kad kuratoriai iš valdžios žinybų (Informacijos ministerijos, Prezidento administracijos ir kt.) vertintų jų veiklą kaip efektyvią ir nesvarstytą būtinumo keisti personalijas. Šis latentinis uždavinys tikrovėje yra pagrindinis valstybinių leidinių redaktorių ir žurnalistų veiklos variklis – lygiai taip pat, kaip ir daugelio valdininkų, tiesiogiai kontroliuojančių jų veiklą ir visų kitų socialinio ir ekonominio Baltarusijos gyvenimo sferų veiklas.

[Ryškiams] medijų reiškiniams galima priskirti „Narodnaja volia“⁴, „Naša niva“⁵ laikraščius, Jungtinės piliečių partijos (JPP) www.ucpb.org ir Chartijos-97 www.charter97.org tinklalapius. „Narodnaja volia“, „Naša niva“ nagrinėja opozicinių tautinės dešinės partijų kovos su valdžia efektyvumą, lygiagrečiai pranešdami skaitytojams apie baltarusiško režimo prigimtį. Institucinių išteklių, JPP ir „Chartijos-97“ portalų vaidmuo panašus, tačiau kiek siauresnis – įtvirtinti konkrečių organizacijų strate-

¹ БТ – „Белтелерадиокомпания“, *rus.*, Нацыянальная дзяржаўная тэлерадыёкампанія Рэспублікі Беларусь, *balt.* – „Nacionalinė valstybinė Baltarusijos Respublikos televizijos ir radijo kompanija“ (jungia tris tarptautinio ir nacionalinio masto televizijos kanalus (tarp jų „Беларусь-ТВ“ (Belarus' TV) transliuojama per palydovą užsienio žiūrovams, matoma ir Lietuvoje), penkis radijo kanalus ir penkias regionų televizijas; Radijas jungia Pirmą Baltarusijos nacionalinį kanalą, radijo stotis: „Культура“ (Kultūra), „Беларусь“ (Belarus; transliuojanti anglų, baltarusių, lenkų, rusų kalbomis užsienio klausytojams), radiją „Сталіца“ (Sostinė), radiją „Радыус-FM“ (Spindulys FM). Yra Europos transliuotojų sąjungos narys.

² ОНТ – Общациональное Телевидение, *rus.*; ši televizija, kaip UAB „Antrasis nacionalinis kanalas“ įkurta Baltarusijos prezidento įsaku 2002 m., joje dirba apie 350 darbuotojų

³ «Советская Белоруссия», «СБ», dienraštis, leidžiamas nuo 1927 m., tačiau jo steigėju dabar nurodoma Baltarusijos prezidento kanceliarija.

⁴ «Народная воля», Liaudies valia, *balt.*

⁵ «Наша Ніва», „pirmas baltarusių laikraštis, įkurtas 1906, Mūsų laukas, *balt.*

gijos pranašumą kovojant su režimu ir šitaip pritraukti dalį išteklių šioms organizacijoms.

Ryškiausiai kiekvienas iš šių leidinių savo „atstovaujamą“ vaidmenį atskleidžia lemtingų įvykių išvakarėse, kai donorai turi priimti sprendimą, kurią opozicinę strategiją palaikyti. Tai puikiai iliustruoja įvykių, susijusių su 2007 gegužės mėn. surengtu Demokratinių jėgų kongresu (toliau – Kongresas), atspindėjimas aukščiau paminėtuose leidiniuose. Šiame renginyje buvo numatyta nuspręsti dėl principo, kaip vadovauti demokratiniams jėgoms ir, priklausomai nuo strategijos, vienos partijos atsidurtų donorų dėmesio eilėje, kitos prarastų bet kokią paramos galimybę.

JPP portalas, kurios strategija laimėjo Kongrese (pritarus bendro jungtinės opozicinės koalicijos pirmininkavimo principui), gyrė Kongresą ir puolė visus jo kritikus.⁶ Leidiniai „Narodnaja volia“ (NV) ir „Naša niva“ (NN), simpatizuojantys tautiškai orientuotoms partijoms ir nevyriausybinėms organizacijoms (NVO), kurie tikėjosi matyti nugalėtoju Kongrese buvusį kandidatą į prezidentus Aleksandrą Milinkievičių, Kongresą griežtai pasmerkė NV („Užsakas Milinkievičiui“⁷), NN („Blakstienų virpėjimas“⁸ ir „Demokratinių jėgų kolūkis“⁹). „Chartijos-97“, įeinančios į Europos koaliciją, nedalyvavusios Kongrese ir abejingos jo rezultatui, svatinė tuo metu aktyviai reiškė idėją surengti 2007 m. spalį „Europos maršą“¹⁰.

Akivaizdu, jog panaši atstovavimo funkcija masinės informacijos erdvėje būdinga ne tik Baltarusijos laikraščiams, žurnalams, elektroninėms masinėms informavimo priemonėms (MIP). Daug užsienio ir posovietinių medijų atspindi apibrėžtą visuomeninių-politinių jėgų poziciją.

⁶ Plg. Levo Margolino straipsnis „Neapsimesime akli“: Марголин Л. Не будем уподобляться слепым. Prieiga: <http://www.ucpb.org/?lang=rus&open=14559>

⁷ Хмельницкий Г. Заказ на Милинкевича. Prieiga: <http://www.baj.by/review/?id=237&page=1> Chmelnickij G. Užsakymas Milinkievičiui, rus.

⁸ Тарас В. Трымценьне вейкаў. <http://www.nn.by/index.php?c=ar&i=9214>

⁹ Рудкоўскі П. Калгас дэмакратычных сіл. Prieiga: <http://www.nn.by/index.php?c=ar&i=9213> Demokratinių jėgų kolūkis, balt.

¹⁰ Палітыкі пачалі падрыхтоўку да Эўрапейскага Маршу. Prieiga: <http://www.charter97.org/bel/news/2007/06/01/podgotovka> Politikai pradėjo rengtis Europos maršui, balt.

Tokio latentinio lobizmo rekordininku yra Ukraina, kurios nepriklausomų periodinių leidinių rinkoje jau apie 10 metų veikia politinių grupuočių interesai. Kijeve yra laikraščiai, atspindintys ne šiaip veikiančių klanų interesus (JTB¹¹, „Naša Ukraina“¹²), ne tik buvusiųjų stambių politikų (prezidento Leonido Kučmos), bet ir oligarchinių grupių interesus, kurios veikia buvusių trečio ir antro lygmens politikų aplinkoje. Būdingu atveju galima nurodyti laikraštį „Den“¹³, kontroliuojamą Jevgenijaus Marčuko, kuris buvo Ukrainos ministru pirmininku 1995–1996 m.

Kita vertus, pagrindinis normalių žiniasklaidos rinkų skirtumas palyginti su Baltarusijos periodinių leidinių situacija yra tas, jog greta „atstovaujamojo“ pobūdžio laikraščių, žurnalų, TV ir radijo, ten veikia nepriklausomi leidiniai, galintys palaikant ryšį su reklamos teikėjais, sukurti tam tikrą sistemą, kuri įgyvendina institucinę diktatą, netampanti opozicijos ar valdžios diskurso dalimi. Antai Kijeve greta „Den“ leidžiamimi nepriklausantys nei JTB, nei nuo J. Marčuko – „Kijevskij telegraf“¹⁴, „Gazeta 24“¹⁵.

Rusijoje greta Kremliaus „Rosijskaja gazeta“¹⁶, Gazpromo NTV¹⁷, Leonido Nevzolino „Ježednevnyj žurnal“¹⁸, Boriso Berezovskio „Nezavisimaja gazeta“¹⁹, [kol kas] veikia RTVi ir „Kommersant“²⁰, kurie orientuojasi į skaitytoją ir reklamos teikėją, bet ne į donorus ir valdžią.

Kitose šalyse šios nepriklausomos nuo „atstovavimo“ MIP (paprastu-

¹¹ БЮТ – Блок Юлії Тимошенко (JTB), *ukr. Julijos Timošenko blokas*.

¹² «Наша Украина», „Mūsų Ukraina“ – politinis rinkiminis blokas.

¹³ „День“ (Diena), dienraštis, leidžiamas Ukrainoje nuo 1996 m.

¹⁴ «Кієвський телеграф», Kijevo telegrafas, savaitraštis.

¹⁵ «Газета 24», Laikraštis 24, portalas 24.UA.

¹⁶ «Российская газета», Rusijos laikraštis, *rus.*

¹⁷ НТВ – NTV, televizija, įkurta 1993 m.

¹⁸ „Ежедневный журнал“, Kasdieninis žurnalas, *rus.*, internetinis leidinys.

¹⁹ «Независимая газета», Nepriklausomas laikraštis, *rus.*, vienas stambiausių periodinių leidinių Rusijoje, įkurtas 1990 m.

²⁰ «Коммерсантъ», Komersantas, *rus.*, 1988 m. įkurti prekybos namai; verslo savaitraštis įkurtas 1989 m.

mo dėlei vadinsime jas „rinkos MIP“²¹) veikia palyginti laisvės sąlygomis, jos turi galimybių dinamiškai plėstis, užimti naujas rinkas, didinti tiražą ir dauginti auditoriją. Būtų perdėta pasakant, jog Baltarusijoje nėra „rinkos MIP“. Galima išskirti mažiausiai 5 leidinius, kurie yra „tarp“ valstybės ir opozicijos ir deklaruoja savo nepriklausomumą kaip veiksnį, lemiantį jų egzistavimą. Pavyzdžiui, leidinius, orientuotus ne į išorinį finansavimą, bet bandančius gauti pelno iš reklamos arba iš prenumeratos – tai savaitraščiai „Belorusy i rynek“²² ir „BelGazeta“²³, informacijos agentūra „BelaPAN“²⁴, dienraščiai „Ekspress-novosti“²⁵ ir „KP v Baltarusi“²⁶.

Iprastomis teisinėmis aplinkybėmis kiekvienas šių leidinių galėtų labai greitai atrasti sau nišą ir virsti rimta ir savarankiška visuomenine jėga. Tačiau Baltarusijos aplinkybėmis „rinkos MIP“ veikla apribota daugeliu regimų ir neregimų veiksmų, verčiančių atsižvelgti ir į valdžios, ir į opozicijos diskursą.

Neišplėtotą reklamos paslaugų rinka nesudaro galimybių visiems leidiniams egzistuoti tik iš pelno sąskaitos. Vykdomosios valdžios institucijų atliekama šios rinkos kontrolė (kaip antai, iš vykdomųjų komitetų²⁷ siuntinėjami laiškai „*Naudoti tarnyboje*“ reklamos teikėjams) verčia nuolat atsižvelgti į valstybę. Išteklių trūkumas skatina kreiptis į išorinius donorus ir galiausiai vyksta judėjimas iš „rinkos MIP“ į atstovaujamųjų leidinių nišą. Taip, pavyzdžiui, įvyko savaitraščiui „Obozrevatel“²⁸, kuris nedaug reklamos surenka ne dėl spaudimo reklamos teikėjams („Obozrevatel“ steigėjas verslininkas Sergejus Agroščenko yra vienas iš sėkmingiausių Baltarusijos verslo dalyvių), bet dėl neišplėtos rinkos, kurioje trūksta turinčiųjų pakankamai lėšų ir noro savarankiškai plėtoti

²¹ „Rinkos“ – kabutėse, kadangi tiesioginė semantinė reikšmė atskleidžia konotacijas, neatitinkančias tos prasmės, kurią pateikiame straipsnyje.

²² „Белорусы и рынок“, Baltarusiai ir rinka, *rus.*

²³ „БелГазета“, Baltarusijos laikraštis, *rus.*

²⁴ „БелаПАН“, Baltarusijos spaudos naujienų agentūra, *rus.*

²⁵ „Экспресс-новости“, Ekspres-naujienos, *rus.*

²⁶ «КП в Беларуси», pilnas pav. «Комсомольская правда в Беларуси» – Komjaunimo tiesa Baltarusijoje, *rus.*, leidinio kilmė – «Комсомольская правда» Sovietų Sąjungoje.

²⁷ Savivaldybių administracijų sąlyginis atitikmuo.

²⁸ „Обозреватель“, Apžvalgininkas, *rus.*

produktus. Išvada – leidinys negali tapti finansiškai nepriklausomas nuo steigėjo.

Be šių neregimų priežasčių yra regimos, apie kurias tenka nuolat girdėti Baltarusijos žodžio laisvės problemų kontekste, antai – draudimas valstybinei spaudos prekybos įmonei „Belsojuzpechat“²⁹ padidinti nevalstybinių laikraščių tiražą neva dėl to, jog trūksta paraiškų iš valstybinės pašto įmonės „Belpošta“³⁰, ir pan.

Taigi Baltarusijos žiniasklaidą vertinti kaip savarankišką visuomeninio gyvenimo dalį, kaip politikos veiksnį netenka. Ji arba tiesiogiai verčiasi valstybės ir donorų nuomonės atstovavimu arba, stengdamasi gauti pelno ir pelnytis, taip įreminama, jog negali įveikti plėtros barjero. Beje, paprastai aprašant visus veiksnius, turinčius įtakos dabartinei padėčiai, negalima paaiškinti, kodėl padėtis būtent tokia. Ir kodėl koks nors atstovaujantis web-portalas, tarkime, „Chartija-97“, iki šiol nenusprendė atsakyti dotacijos principo ir nesiėmė paprastos informacinės veiklos, darydamasis tik reklamos teikėju, juolab kad tai, tvarkingai dirbant, atneša net daugiau lėšų nei gali skirti donoriai. Tad kaip atsitiko, jog 6 milijonų potencialių skaitytojų rinkoje veikia tik 8 nepriklausomi respublikiniai visuomeniniai politiniai laikraščiai (ir „rinkos“, ir atstovaujantieji: „Argumenty i Fakty“³¹, „Belorusy i rynok“, „BelGazeta“, „NV“, „NN“, „Svobodnyje novosti“³², „Tovarišč“³³, „Ekspress-novosti“)? Be to, veikia pagal tam tikrą prieigos laipsniškumą: kai kuriuos jų („NN“) galima nusipirkti vos trijose-penkiuose sostinės vietose, kiti apskritai neparduodami už pinigų („Tovarišč“), treči guli kioske greta „SB“. Manau, atitinkamą įspūdį apie dabartinės padėties priežastis gali suteikti žvilgsnis į Baltarusijos nepriklausomų MIP „atsiradimo ir dingimo“ istoriją.

²⁹ „Белсоюзпечать“, Baltarusijos sąjunginė spauda, *rus.*

³⁰ „Белпочта“, Baltarusijos paštas, *rus.*

³¹ «Аргументы и факты», Argumentai ir faktai, *rus.*

³² «Свободные новости», Laisvos naujienos, *rus.*

³³ «Товарищ», Draugas, *rus.*

Nepriklausoma žiniasklaida nuo saulėtekio iki saulėlydžio

Iki 1991 metų Baltarusijos Respublika buvo Sovietų Sąjungos (SSRS) sudėtyje. Medijų procesai jos teritorijoje iš esmės sutapo su tuo, kas buvo daroma apskritai visoje SSRS. Nepriklausoma žiniasklaida veikė tik kaip savilaidos forma; iki 1990 m., nežiūrint į prasidėjusią pertvarką (*неперестройка*), nebuvo teisinės bazės alternatyviems laikraščių ir žurnalų projektams sukurti. 1990 metais buvo priimtas SSRS įstatymas Dėl spaudos ir kitų masinės informacijos priemonių³⁴, 1990 m. rugpjūtį atsirado Baltarusijos Sovietų Socialistinės Respublikos (SSR) Aukščiausiosios tarybos Prezidiumo nutarimas Dėl Baltarusijos SSR Aukščiausiosios tarybos masinės informacijos priemonių³⁵, kurį įgyvendinant atsirado „Narodnaja gazeta“³⁶ – laikraštis, daugumos naujausios žurnalistikos istorijos tyrėjų vadinamas pirmu nepriklausomu Baltarusijos leidiniu.

Iš tikrųjų formaliai „Narodnaja gazeta“ priklausė parlamentui, tačiau valdžia tuo laikotarpiu buvo sutelkta komunistų partijoje, tad redakcija buvo atitolinta nuo partijos centro komiteto – pirmą kartą per visą sovietmetį. Vėliau, 1991 m. pasirodė laikraštis „Rėspublika“³⁷, kurio steigėjas buvo Ministrų taryba ir redakcijos kolektyvas. Daugumos buvusių valstybinių laikraščių redakcijų prasidėjo privatizavimas – darbo kolektyvai išpirkdavo leidinių akcijas, redaktoriai virsdavo steigėjais.

1991 metais atsirado pirmi nepriklausomi nuo valstybės, partijų, profesinių sąjungų ir judėjimų laikraščiai ir žurnalai, antai: „Belaruski čas“³⁸, „Tovarišč“, „Nabat“³⁹, „Vesnik belaruskaha ekzarchata“⁴⁰. Tais pačiais metais atsirado pirmieji žiniasklaidos projektai, priklausantys privatiems asmenims. Žymiausiu dešimtmečio pradžios leidiniu buvo laikraštis

³⁴ «О печати и других средствах массовой информации».

³⁵ «О средствах массовой информации Верховного совета Белорусской ССР».

³⁶ «Народная газета», Liaudies laikraštis, *rus.*

³⁷ «Рэспубліка», Respublika, *balt.*

³⁸ «Беларускі час», Baltarusiškas laikas, *balt.*

³⁹ «Набат», Būgnai, *rus.*

⁴⁰ «Веснік беларускага экзархата», Baltarusijos egzarchato biuletenis, *balt.*

„Svaboda“⁴¹, įkurtas Pavelo Žuko ir nuo 1991 iki 1999 redaguojamas Igorio Germenčuko. 1991 m. pradėjo eiti savaitraštis „Belorusskij rynok“, įsteigtas Viačeslavo Chodosovskio. 1992 m. pradėjo darbą laikraštis „Bir-žy i banki. Belorusskaja delovaja gazeta“ (toliau – BDG)⁴², priklausantis Piotru Marceviui. Kiti du stambūs nepriklausomi visuomeniniai politi-niai leidiniai – „NV“ ir „Belorusskaja gazeta“⁴³ imti leisti 1995 m.

To dešimtmečio pradžios privatūs žiniasklaidos sumanymai išsiskyrė ekonomikos kryptingumu. Pirmaisiais metais laikraštis „BDG“, kuriam tenka pripažinti „baltarusių nepriklausomo laikraščio“ sampratos patei-kimą daugeliui metų, skelbdavo biržos vertinimus, ne daugiau. Naujie-nos, atitinkančios šią sąvoką, net ir ekonominės, atsirado vėliau.

Šie pirmi privatūs projektai buvo verslo pradžia, tikintis tik pelno, ku-rio šaltinis, beje, iš pradžių buvo ne reklama, bet platinimo pajamos. Jie buvo laisvesni nuo atstovavimo už bet kurią dabar leidžiamą baltarusišką „rinkos MIP“. Jiems nereikėjo net paisyti reklamos teikėjo, o valstybė, kiek vėluodama paskelbusi viešumą, elgėsi visiškai liberaliai.

Apie 1993 m. Baltarusijoje pradėjo kurtis patenkinančios pasiūlos re-klamos rinka, kad būtų pajėgūs išsilaikyti keli leidiniai. Tokiose srityse kaip automobilių prekyba, buitinės technikos, kompiuterių tiekimas at-sirado stambūs lošėjai – ne tik palaikiusieji nepriklausomą spaudą rekla-mos užsakymais, bet dažnokai tiesiog ją dotavusieji.

Dainovos⁴⁴ (kompiuterių ir įrangos), Tussono⁴⁵ (kopijuoklių), Atlant-M (Vaz automobilių tiekimo ir užsienio automobilių aptar-navimo)⁴⁶ kompanijos aktyviai rėmė, gausiai išleisdamos reklamos lėšas. Aktyviausia, žinoma, buvo Pušė⁴⁷ kompanija. Jos savininkas Aleksan-dras Pupeika tiekdamo į Baltarusiją automobilius Skoda, prekiaavo Philips ir Whirlpool buitine technika. Dalį kapitalo jis investavo į statybas, žemės

⁴¹ «Свобода», Laisvė, balt.

⁴² «Биржи и Банки. Белорусская деловая газета», „БДГ“, BDG/Biržos ir bankai. Balta-rusijos verslo laikraštis, rus.

⁴³ «Белорусская газета», Baltarusijos laikraštis, rus.

⁴⁴ «Дайнова», Dainava, balt.

⁴⁵ «Туссон».

⁴⁶ «Атлант-М».

⁴⁷ «Пуше».

ūkį ir maisto pramonę, bankininkystę (Pušė priklausė bankas *Olimpas*⁴⁸). Pakilimo laikotarpiu, 1996 m. metinė Pušė apyvarta sudarė 200 milijonų JAV dolerių. Dalis šios sumos atsidurdavo reklamos rinkoje. Pats A. Pupeika finansiškai rėmė laikraščius ir net kai kuriuos žurnalistus.

Dauguma visuomeninių politinių to, 1991 – 1996 metų laikotarpio Baltarusijos laikraščių virto pakankamai sėkmingomis komercinėmis įmonėmis, atnešdavo pelno. Jų steigėjams nebuvo jokio poreikio gauti politinių partijų ar užsienio fondų paramą.

1995 m. Baltarusijos valstybė, atsižvelgiant į tai, jog daug stambių kompanijų ne tik rėmė nepriklausomą spaudą iš reklamos biudžeto, bet ir aprūpindavo politines partijas, ėmė spausti privatų verslą. Mokesčių tarnybos skirdavo milžiniškas baudas, kompanijos užsidarydavo, jų saviškai išvykdavo iš Baltarusijos. 1996 m. Pušė sustabdė veiklą, A. Pupeikai buvo iškelta baudžiamoji byla už negrąžintą 12 milijonų JAV dolerių kreditą. 1998 m. A. Pupeikai Vokietijoje suteiktas pabėgėlio statusas.

Privataus verslo galimybės Baltarusijoje siaurėjo. 1998 m. buvo suimtas Andrejus Klimovas – akcinės bendrovės „Andrej Klimov ir Co“⁴⁹ pirmininkas, kuri valdė banką, statybos įmonę, nekilnojamą turtą Minske, laikraštį. Tais pačiais metais į Lenkiją emigravo Valerijus Krugovojus, buvęs Baltarusijos valiutų biržos pirmininkas ir banko „Jevropejskij“⁵⁰ valdybos pirmininkas.

Nepriklausomai žiniasklaidai atėjo antras lemtingas etapas. Reklamos teikėjų sumažėjo. Tiems, kurie plėtojo reklamą, nuo 1996 m. imti siuntinėti aukščiau minėti laiškai „*Naudoti tarnyboje*“. Juose būdavo vis atnaujinamas sąrašas leidinių, kuriems nerekomenduodavo skirti bet kokio pobūdžio ir imties reklamos skelbimus. Įstatymu nebuvo numatyta jokios atsakomybės už „NT“ laiškuose nurodytų rekomendacijų nepaisymą. Pas reklamos teikėjus, kurie rizikuodavo vis dar duoti skelbimus paminėtiems sąrašuose leidiniams, atvykdavo mokesčių inspektoriai, būdavo skiriamos atitinkamos baudos.

Į sąrašus pateko aršiausiai valdžią kritikavusieji leidiniai „NV“, „Svaboda“, „BDG“. Negavę reklamos jie prarado galimybę save išlaikyti. Vien

⁴⁸ «Олимп».

⁴⁹ «Андрей Климов и Ко».

⁵⁰ «Европейский», Europos, rus.

šių laikraščių komplektų peržiūrėjimas nuo 1996 m. leidžia daryti išvadą apie redakcijos ūkio pertvarkymą: tiražai neleido gyventi iš prekybos ir prenumeratos, skelbimų skiltyse reklamos veik neliko.

Būtent tuo laikotarpiu, likvidavus stambiuosius reklamos teikėjus ir spaudžiant likusį smulkų verslą, Baltarusijoje žiniasklaida virto ne šiaip valstybine ir nevalstybine, bet atstovaujamąja valstybine, atstovaujama nevalstybine ir „rinkos nevalstybine“.

Privatūs laikraščiai atsigręžė į Europos ir Amerikos donorų paramą. Joks dokumentas to nepatvirtina: pagal įstatymą Baltarusijos MIP negali gauti paramos iš užsienio, priešingu atveju jos bus uždarytos teismo sprendimu. Tad būdavo dotuojama nelegaliai, neskelbiant sumų ir šaltinių. Tačiau vienas iš Baltarusijos spaudos išorinio dotavimo kelių liko matomas: Europos sąjunga ir Vokietijos fondai nepriklausomus laikraščius apdovanodavo premijomis, kurių dydžio, priklausomai nuo personalo ir periodiškumo, užtekdavo, kad leidiniai egzistuotų 6–12 mėnesių. Priminsime, jog ne kartą baltarusiams skirta Gerdo Bucerijaus fondo premija „Jaunajai Rytų Europos spaudai“ sudaro 40 tūkst. eurų. Sprendimai, kam skirti premijas, būdavo priimami rekomenduojant politinių partijų ekspertams ir Baltarusijos žurnalistų asociacijai, atsiradusiai prieštaringoje baltarusių politinės opozicijos sistemoje.

Net ir praleisdami faktą, kad nevalstybinė atstovaujamoji žiniasklaida gauna donorų lėšas kasdieniniam darbui, jos būtinumas dairytis opozicijos nuomonės dėl premijų, kai trūksta įprastų finansinių išteklių, verčia iš karto „rinkos MIP“ pavadinti atstovaujamąją žiniasklaidą.

Finansavimo būdo pokytis nulėmė tokių leidinių turinį. Antai iki 1996 m., įkandin reklamos teikėjų interesų, kuriuos tiesiogiai domino verslo klimato gerinimas Baltarusijoje, „BDG“ rašė daugiausia apie investuotojų problemas, teisės nesusipratimus ekonomikos srityje, o po 1996 m. pirmame plane atsidūrė politika. Juolab pasikeitęs leidinio pobūdis vertė apie ją spręsti vis griežčiau. Kito ir auditorija. 1995 m. leidinio „BDG“ skaitytojai buvo žmonės, susiję su gamyba, stambūs ir vidutiniai verslininkai, o leidiniui patekus tarp atstovaujamųjų, skaitytojas persikraustė prie ramesnių ir ekonomiškai kryptingų projektų – „Belorusy i rynok“, „Nacionalnaja ekonomičeskaja gazeta“⁵¹.

⁵¹ «Национальная экономическая газета», Nacionalinis ūkio laikraštis, *rus.*

Naujasis skaitytojas – visuomeniniai veikėjai, žemesnioji partijų dalis reikalavo juos dominusių naujienų, parašytų jų kalba, taikant jam suprantamas reikšmes, kurie erzindavo valdžią: „diktatūra“, „antikons titucinis režimas“, „vadinamasis parlamentas“, kt. Šie leidiniai patys save išspyrė iš nepriklausomų nuo bet kurios politinės ar visuomeninės jėgos padėties (išskyrus, žinoma, skaitytojus ir reklamos teikėjus) į opozicijos lauką. Taip, kaip stiprėjo valdžios kritika, stiprėjo ir atsakymas į kritiką. Daugėjo teismo procesų. Atstovaujамieji leidiniai, kaip antai „Svaboda“, „BDG“ dėl įvairių priežasčių buvo uždaryti.

1996 m. esminiai pokyčiai įvyko ir valstybiniuose leidiniuose. Pa grindiniu ypatumu tapo sąvokos „valstybinės MIP“ sustiprinimas. Nuo 1991 iki 1994 m. rinka plėtojosi visiško privatizavimo keliais, laikraščių redakcijoms ir televizijų studijoms išperkant valstybinės nuosavybės dalį, o nuo 1994 m. žiniasklaida vėl imta telkti valstybės rankose. Buvo sustabdytas televizijos akcijų leidimas, nutraukta Baltarusijos televizijos visuomeninė-politinė laida „Politika“⁵², uždaryta „Belaruskaja molodiožnaja“⁵³ radijo stotis. Valstybė prioritetu iškėlė savo dalyvavimą elektroninių masinės informacijos priemonių srityje ėmėsi visų laikraščių ir žurnalų kontrolės.

Vienu iš valstybinės medijų rinkodaros ypatumų buvo tendencija vis stambinti projektus. Leidiniai paverčiami holdingais ir jiems vadovauti būdavo skiriamas vienas asmuo, po to dalis lėšų, skiriamų viso holdingo veiklai, būdavo perskirstoma vienai, populiariausiai žiniasklaidos priemonei, kuri priklausė holdingui. Siekis supaprastinti informacijos srautų vadybą, kurių nešėjais buvo spaudos priemonės, lėmė, jog nuo 2000 m. visa laikraščių rinka buvo paversta specialiais leidinių – lyderių – min. „SB“ arba „Belarus' sevodnia“⁵⁴ priedais.

Laikraštis, vadovaujamas buvusio sporto žurnalisto Pavelo Jakubovičiaus sutelkė sau reikšmingą išteklių dalį, skiriamų visai valstybinių MIP sistemai. Būtinybės leisti kitus valstybinius leidinius tiesiog neliko: „SB“ dienraštis, didindamas savo apimtį, stengėsi apimti visas politikos, vi-

⁵² „Политика“.

⁵³ „Белорусская молодежная“, Baltarusijos jaunimo, *rus.*, radijas.

⁵⁴ «Беларусь сегодня», Baltarusija šiandien, *rus.*

suomenės ir kultūros sritis. Pati valstybinės medijų mašinos konstrukcija, kur pirmiausia išsamią ir naujausią informaciją gaudavo „SB“, o kiti leidiniai turėdavo skelbti tas *naujienas*, kurios jau buvo paskelbtos pagrindiniame valstybės leidinyje, palikdavo svarstyti, kam turi egzistuoti tokie projektai kaip „Zviazda“⁵⁵, „Rėspublika“, kt.

Kai dėl trečio baltarusių žiniasklaidos dėmens – neatstovaujamųjų privačių MIP, „rinkos MIP“ – jos buvo per minėtus metus verčiamos įžvelgti tam tikras neregimas ribas, kurių esą reikia paisyti. Tam buvo parodomosios represijos, taikomos „atstovaujamosioms“ nevalstybinėms MIP, verčiančios susimąstyti, kad bet kuris projektas, pranokęs leistinas ribas, gali sulaukti liūdno likimo, o verslas gali būti apribotas.

Vienu iš „rinkos MIP“ ir valstybės santykių naujo etapo atskaitos taškų buvo Baltarusijos prezidento įsakas „Dėl papildomų priemonių „Nacionalinio“ ir „Baltarusijos“ žodžių vartojimui sutvarkyti“⁵⁶. Šiuo įsaku visiems privatiems leidiniam buvo draudžiama vartoti „Baltarusiškas/Baltarusių/Baltarusijos“ savo pavadinimuose. Tai atrodytų kaip techninė pataisa, nulemta prezidentinio nepasitenkinimo, jog privačios firmos naudoja valstybės atributiką. Tačiau ji virto leidinių perregistravimu, susijusiu su ženklo keitimu: „Baltarusijos verslo laikraščio“ (min. „BDG“), „Baltarusijos rinkos“, „Baltarusijos laikraščio“ negalėjo apskritai būti pagal įstatymą. Atskiriems leidėjams reikėjo daug pastangų gauti licenzijas leidiniams perregistruoti. Taip šalyje atsirado „Delovaja gazeta“⁵⁷, „Belorusy i rynok“, „BelGazeta“.

Paskutinis akordas, galutinai nustatęs tą Baltarusijos žiniasklaidos rinkos sudėtį, kuri yra nuo 2007 m. ir bus dar kurį laiką, buvo platinimo sistemos išvalymas nuo atstovaujamųjų opozicinių MIP. Dera paminėti, jog Baltarusijos Respublikoje yra kelios privačios spaustuvės ir yra galimybių įvežti periodinę spaudą iš Rusijos per kol kas dar atvirą, „neegzistuojančią“ rytinę sieną. Tačiau platinimo sistema priklauso valstybiniam

⁵⁵ „Звезда“, Žvaigždė, *balt.*

⁵⁶ УКАЗ ПРЕЗИДЕНТА РЕСПУБЛИКИ БЕЛАРУСЬ, 31 мая 2005 г. N 247 О ДОПОЛНИТЕЛЬНЫХ МЕРАХ ПО УПОРЯДОЧЕНИЮ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ СЛОВ «НАЦИОНАЛЬНЫЙ» И «БЕЛОРУССКИЙ». Национальный реестр правовых актов Республики Беларусь, 1 июня 2005 г. N 1/6491.

⁵⁷ «Деловая газета», Verslo laikraštis, *rus.*

monopolininkui – min. jungtinei įmonei „Belpošta“, kuri iki 2005 m. priimdavo visus registruotus leidinius. Pastangos sukurti alternatyvią laikraščių tiekimo skaitytojams sistemą – pasitelkiant gatvės prekybą arba prenumeratą buvo nesėkmingos.

2005 m. „Belpošta“ atsisakė įrašyti į 2006-ųjų prenumeratos katalogus laikraščius „Salidarnasc“⁵⁸, min. „NV“, „NN“. Šie leidiniai nesugebėjo teikti skaitytojams savo spaudos versijų ir „persikraustė“ į internetą. Tai galutinai įtvirtino padėtį, kai leidiniams, kurie atstovauja opozicijai, pastebimos vietos rinkoje nenumatyta.

Žiniasklaidos atstovaujamojo vaidmens krizę Baltarusijoje 2006 m. pripažino du svarbus šio sektoriaus žaidėjai – „NV“ vyriausioji redaktorė Svetlana Kalinkina ir „BDG“ savininkas Piotras Marcevas. Prie apskrito stalo, kurį surengė analitikų grupė „Naše mnenije“⁵⁹, S. Kalinkina pareiškė: „Šia prasme MIP tampa įvairių politinių jėgų ir požiūrių, kaip spręsti vadinamąjį „Baltarusijos klausimą“, įkaitėmis. Visiems jau aišku, jog šiuo metu yra dvi, galbūt ne visiškai priešingos, bet skirtingos pozicijos. Pirmąją – ilgalaikę. Pagrindiniai principai – „baltgudystė, atgimimas, tautos žadinimas, švietimas“⁶⁰ ir panašus esminių sampratų rinkinys. Šis procesas gali trukti 20, 30, gal 50 metų, gali turėti kažkokį rezultatą, o gal ir ne [...]. Yra ir kita pozicija: reikia maksimaliai spartinti pokyčius šalyje, kadangi dabartinėmis aplinkybėmis negalima nė pagalvoti apie kokią nors tautinį baltarusių tapatumą [...]. Priklausomai nuo pozicijos pasirenkami ir skirtingi projektai. Pirmosios pozicijos projektai dėstomi šitaip: švietimo, etnografiniai-folkloriniai, lavinimo. [...] Antrieji projektai atspindi ne tiek informacinę, kiek mobilizacinę funkciją“.

P. Marcevas: „Sponsorai ištvirkina profesionalus, skatindami juos eikvoti jėgas daugeliui smulkių, nieko nereiškiančių projektų. Donorai, manydami, kad jie sukuria darbo vietas, iš tikrųjų mažina jas. Donorai, manydami, kad jie palaiko profesionalumo lygį, iš tikrųjų menkina jį. Tik normalioje, gerai sukurtoje MIP sudaromos sąlygos, verčiančios tobulėti. Tik šitaip darbas gali būti efektyvus ir jo atspindys – aktyvi auditorija.

⁵⁸ «Салідарнаць», Solidarumas, *balt.*

⁵⁹ «Наше мнение», „Mūsų nuomonė“, *rus.*

⁶⁰ «беларускасць, адраджэнне, абуджэнне народа, адукацыя», *balt.*

Taigi tai jokių būdu ne filantropija – apie kurią galvoja donorai. Jie verčiasi neefektyviu lėšų leidimu. Ir jau daugelį metų“⁶¹. Taigi Baltarusijos MIP rinka yra specifinė, kai informacijos gamyba ir jos kanalai yra kontroliuojami valstybės.

Baltarusijos MIP rinka, kur gamybos ir platinimo kanalus kontroliuoja valstybė, vadinasi, *de facto* nulemdama kiekvieno žiniasklaidos projekto vaidmenį, yra ne mažiau ypatinga už viešąją sferą. Tokioje sistemoje net žiniasklaidos elgesio ir vertybių diktatas gali būti priimti kaip gėris, kadangi formuoja tuos motyvacinius klausimus, kurie gali lemti savarankišką viešos sferos telkimąsi. Pabandysime išskirti teigiamus vaidmenis, kuriuos vaidina Baltarusijos žiniasklaida kuriant nepriklausomą viešumą.

Pagalba gavėjų pozicionavimui

Nuosavo požiūrio raiškos ženklų Baltarusijoje labai maža. Taip yra ne tik politikoje, kur vizualiai dabartinio valstybės vadovo kurso šalininkai niekuo neišsiskiria (raudonos – žalios vėliavos lipdukai automobiliuose atlieka tik „apsaugos“ funkciją – jie turėtų įtikinti valstybinės automobilių inspekcijos pareigūnus, jog vairuotojas esąs „valstybės asmuo“, atitinkamai susijęs su valdžia), bet ir atitrūkusiose nuo politikos srityse.

Baltarusijoje nėra golfo klubų, laikraščio skaitytojų draugijų – net jei ir būtų, tai taptų išimtimi, kadangi nėra žmonių vienijimo pagal interesus formų, šių interesų raiškos, pranešimo apie tai kokių nors atpažįstamų ženklų lygiu. Tokiame kontekste pastovus ir sąmoningas Baltarusijos TV (BT) laidos „Panorama“⁶² žiūrėjimas yra savęs pozicionavimo aktas, kuriuo keičiamas klubinio švarko, paženklinto „1977 metų laida“ dėvėjimas ar kepuraitės *I love New York* nešiojimas. Nepriklausomai nuo to, ką jaučia recipientas, žiūrėdamas reportažus apie politinius ir ekonominius stiprios ir klestinčios Baltarusijos laimėjimus, kiekvieną kartą, įjungdamas BT, jis tarsi užsivelka tą klubinį švarką su 1977 metų išleistuvių bendruomenės emblema. Laikraščių „Naša niva“ ir „Belarus' sevodnia“, savaitraš-

⁶¹ Материалы круглого стола «Проблемы и перспективы независимых СМИ», организованного аналитическим проектом «Наше мнение». Prieiga: <http://www.baj.by/media/?id=108>. Apskritojto stalo „Nepriklausomųjų MIP problemos ir perspektyvos“, surengto pagal projektą „Naše mnenije“, medžiaga. Rus.

⁶² „Панорама“, rus.

čio „BelGazeta“ arba žurnalo „DoberMAN“⁶³ pirkimas – tai saviraiškos aktas – ir nedemonstruojant kažkam trečiam žiniasklaidos produkto, su kuriuo pasitrauki nuo kiosko, bet save įtikinant tuo, koks produktas, kokia tikrovės interpretacija labiausiai tinkama. MIP vartojimas padeda eksplikuoti vidinę būseną, politinius požiūrius, savimonės niuansus, kurie Baltarusijos tikrovėje dažniausiai yra besąlygiški.

Alternatyvaus diskurso link

Net ir vienkartinis susidūrimas su bet kuriuo nevalstybiniu visuomeniniu politiniu leidiniu parodo skaitytojui, jog, be informacinės erdvės, kurioje galima veikti be jokių pastangų (laikraščio „SB“ ir BT televizijos erdvėse), yra dar kažkoks pasaulis, kuriame vyksta visiškai priešingi įvykiai. Vienu iš esminių Baltarusijos skirtumų palyginti su sovietine situacija yra tai, kad prieiga prie alternatyvaus diskurso neuždrausta ir net ne apsunkinta. Kiekvienas žmogus gali laisvai patekti į Baltarusijos liaudies fronto – БНФ⁶⁴ būstinę ir įgyti ten laikraščių, žurnalų ir knygų, pateikiančių kitokį požiūrį į Baltarusijos politiką, kultūrą ir net istoriją. Tačiau tam, kad tai padarytų, turi žinoti apie Fronto būstinę ir apie kitokias politikos, kultūros pozicijas. Be atitinkamų skaitytojo pastangų tai neįmanoma. Vienkartinis bet kurio iš alternatyvių laikraščių projektų perskaitymas įveda į naują sistemą, kurioje Konstitucijos keitimas referendumu nepriimtinas ir smerkiamas, kurioje nuolat kalbama apie kažkokius „dingusius politikus“, „rinkimų rezultato falsifikavimą“, t.t. Pagal efektyvumą tai galima palyginti su rusų patriotų-slavofilų laikraščio „Zavtra“⁶⁵ skaitymu. Nepasirengusiam skaitytojui siūloma terminų, sampratų, „faktų“ ir „tiesų“ sistema, kurios yra neginčijamos nuolatiniame „Zavtra“ vartotojui, bet stebinančios naujoką. Pavyzdžiui, pastovios skilties, kurioje „Zavtra“ kalba apie Rusijos vidaus politiką, pavadinimas „Penktoji imperija“⁶⁶ – siejamas su viena iš leidinio vyriausiojo redaktoriaus Aleksandro Procha-

⁶³ „ДоберМАН“, rus., Baltarusijos žurnalas vyrams, leidžiamas nuo 2006 m.

⁶⁴ Беларускі народны фронт, balt.

⁶⁵ „Завтра“, Rytoj, rus.

⁶⁶ Rojeva N. Kremliaus gynyba/In: Роева Н. Оборона Кремля (в рубр. «Пятая империя»). – Завтра. – Nr. 23 (707). – 2007-06-06. – P. 3.

novo teorijų, aiškinančių dabartinę Rusijos politinę struktūrą kažkokiu „penktosios imperijos kristalo“ susikūrimu.⁶⁷ Skaitytojas naujokas susiduria su būtinumu plačiai apmąstyti tuos visus įvykius, apie kuriuos rašo ir „Rosijская gazeta“⁶⁸ ir laikraštis „Kommersant“, išsprausdami juos į tos ideologinės paradigmos rėmelius, kuri primetama „Zavtra“ leidinio. Paprastuose faktuose, kaip antai kaukaziečių išvarymas iš Rusijos turgaviečių arba santykių tarp Vladimiro Putino ir Džordžo Bušo atšalimas atrandamas kažkoks antras pagrindas, kuris pakeičia tų faktų turinį.

Susipažinęs sus nepriklausomomis Baltarusijos MIP skaitytojas kasdieniniame informacijos kraštovaizdyje atranda daug poteksčių. Tarp tautinių stebėtojų priekaištai dėl rinkimų procedūros, ES reikalavimai demokratizuoti padėtų Baltarusijoje – tai įvykiai, apie kuriuos vienaip ar kitaip pranešama oficialaus žiniasklaidos diskurso rėmuose, pripildomi prasmės, įgija tam tikrą loginį tęstinumą, tampa visos informacinės galaktikos dalimi, apie kurią iki tol nebuvo nieko žinoma.

Pliuralizmo būties postulavimas

Akivaizdu, jog ne tik „SB“ dienraščio pasaulis skiriasi nuo „BelGazeta“ pasaulio, bet ir „KP v Belarusi“ skiriasi nuo „Ekspress-novosti“ pasaulio. „Naša niva“, „Belarusy i rynok“, Informacijos agentūros „BelaPAN“, internetinis laikraštis „Beloruskije novosti“⁶⁹ – visa tai skirtingi balsai. Monologinių metodų fone, kuriais apibūdinama valdžios raiška, skaitytojams pateikiama mintis, jog esą nuomonių gali būti kelios. Ir dar daugiau – nevalstybinės MIP Baltarusijoje (ir „atstovaujamosios“, partinės, ir tos, kurios kitomis aplinkybėmis galėtų egzistuoti *visiškoje rinkoje*), konstruodamos nuomonių pliuralizmo regimybę, praneša pliuralizmą įvykių laukui.

Mes jau pabrėžėme, kad oficialios žiniasklaidos kraštovaizdis ne tik homogeniškas – jis tiesiog tapatus. Pirmosios visų laikraščių, rengiamų Spaudos rūmuose, skiltys sutampa su tuo, ką dieną anksčiau pranešė in-

⁶⁷ Проханов А. Имперский проект. – Завтра. – N25. – 21 июня 2006 г. – С. 1. Prochanov A. Imperijos projektas, *rus.*

⁶⁸ „Российская газета“, Rusijos laikraštis, *rus.*

⁶⁹ „Белорусские новости“, Baltarusijos naujienos, *rus.*

formacijos agentūra „BelTA“. Naujienos iš „Učitel'skaja gazeta“⁷⁰ ar „Belaruskaja niva“⁷¹ bus panašios į „SB“ naujienas. Apskritai, visa valstybinės žiniasklaidos rinka funkcionuoja pagal vieną vienintelę MIP, vieną vienintelę laikraščio–radijo–televizijos ašį.

Nepriklausomos MIP „gamina“ kažkokias kitas naujienas. Dėl tariamos šioje erdvėje konkurencijos (turima minty ne kova dėl skaitytojo, kadangi skaitytojų Baltarusijoje santykinai kur kas daugiau nei laikraščių, bet dėl reklamos teikėjo, kurių rinkoje maža), kiekviena iš nevalstybinių MIP bando peržengti oficialaus įvykių kraštovaizdžio rėmus, kuo mažiau panašėti į Spaudos rūmų⁷² leidinius, pranešant kažką, ko nepranešė konkurentai. Galiausiai skaitytojai įsitikina, jog Baltarusijoje greta pasitarimų relinė linija, vyriausybės posėdžių, gyvulininkystės specialistų apdovanojimo, sėjos ir derliaus pabaigtuvių, yra kažkokia kita Baltarusija, kur baltarusiai vyksta į Singapūrą vaduoti beždžionių⁷³ arba saugo Gardino architektūros paminklus.⁷⁴ Tai lemia, jog vis daugiau žmonių gali susimąstyti – gal verta vykti į Singapūrą arba sukurti Gardino apsaugos draugiją – kitaip tariant, lemia alternatyvaus viešumo kūrimą.

Everyone counts

Jeano Baudrillardo nuostata, jog esą bet kuri apklausa yra simuliacija,⁷⁵ dar labiau taikytina Baltarusijos žiniasklaidai. „BT“ ir „ONT“

⁷⁰ „Учительская газета“, Mokytojų laikraštis, *rus.*

⁷¹ „Белорусская нива“, Baltarusių laukas, *rus.*

⁷² Т. у. Республиканское унитарное предприятие «Издательство «Белорусский Дом печати» Управления делами Президента Республики Беларусь; Baltarusijos Respublikos Prezidento reikalų valdybos valstybinė leidybos įmonė „Izdatelstvo „Beloruskij dom pečati“, Baltarusijos spaudos rūmai, *rus.*

⁷³ Новожилова К. Белорусы спасли обезьянку Машку от смерти в Сингапуре. – Комсомольская правда в Белоруссии. – N 107. – 9 июня 2007г. – С. 3. Novožilova K. Singapūre baltarusiai išgelbėjo beždžionėlę Mašką nuo mirties, *rus.*

⁷⁴ Фролов А. Сегодня ночью молодежными активистами была проведена акция против уничтожения Гродно. Prieiga: http://naviny.by/rubrics/society/2007/06/10/ic_articles_116_151338 Frolov A. Šią naktį jaunimo aktyvistai surengė akciją prieš Gardino naikinimą, *rus.*

⁷⁵ Бодрийяр Ж. Символический обмен и смерть. – М.: Добросвет, 2000. – С. 10. / Originalas: *L'Échange symbolique et la mort*, 1976.

televizijų eteryje ši J. Baudrillardo įžvalga atsispindi kaip hipertrofuota karikatūra.

Baltarusija yra visuomenė, kur labai nedaug piliečių skaitė J. Baudrillardą, susipažinusi su bet kurios apklausos simuliaciniu pobūdžiu, t. y. ir apklausų, turinčių medijinę raišką. Tad daugumai televizijos žiūrovų, valstybinių laikraščių skaitytojų susidaro įspūdis, jog kitos viešo pasisakymo formos, išskyrus pasisakymą, kuriuo pritariama valdžios veiksmams, tiesiog nėra. Prieštaraujančiųjų nuomonė gali patekti į eterį tik tuomet, kai ji suminkštinama, paverčiama „tinkama“. Kitaip negalima paaiškinti fakto, jog tos nuomonės („prieš“) yra, tačiau į laikraščius ir į eterį nepatenka. Tai atitinkamai cenzūruoja mąstymą: atsidūręs prieš kamerą, potencialus interviuojamasis savarankiškai atsirenka mintis, kurios yra „leidžiamos“ medijų diskursui – taigi jis savaip koreguoja visą politinių pažiūrų sistemą.

Nepriklausoma žiniasklaidos erdvė išryškina (dažniausiai tokiais pat abejotinais radikaliais būdais) nuomonę tų, kurie yra prieš valdžią. Tuo metu atstovaujamoji opozicinė žiniasklaida – nuo „Svaboda“ (t. y. „Laisvės“) radijo baltarusių redakcijos iki „NV“ laikraščio gali sąmoningai nutylėti, išbraukti iš greitos apklausos režimo šalininką, kuris sau leidžia kritikuoti opoziciją ir girti valdžią, juolab kad tam yra ideologinis pamatas: Baltarusijos aplinkybėmis žurnalistas turi būti ne profesionalas, bet kovotojas.

Kartu su rinkos MIP, kurios ne cenzūruoja apklausų, interviuojamųjų sąmoningumo, šie du poliai formuoja veik normalią situaciją, kai į visas nuomones atsižvelgiama – everyone counts.

Skaitytojo palyginimas su didelėmis visuomeninėmis grupėmis

Tai dviejų ankstesnių efektų suma. Egzistuoja ne šiaip kažkoks nuomonių ir įvykių pliuralizmas. Ne šiaip gali būti kažkur pareikštas požiūris, atitinkantis skaitytojo poziciją. Atrodo, Baltarusijoje viena iš pagrindinių visų alternatyvių nuomonių raiškos skelbėjų problema yra vienišumo ir svetimumo padėtis, kurioje jie atsiduria. Nepriklausomo laikraščio pirkimas suardo *vienišumą*. Alternatyvaus požiūrio savininkas netikėtai

įsisąmonina, jog šalyje yra dar mažiausiai 20 tūkstančių žmonių (toks „BelGazeta“ tiražas), kurie pritaria jo požiūriui. Jis ne vienišas. Vadinas, jis – ne beprotis.

Oficialių naujienų skaitymo įgūdžių formavimas

Vienas iš oficialiosios žiniasklaidos ypatumų yra tam tikras naujienų „šifravimo“ procesas. Iš „BelTA“ pranešimų, „SB“ pirmo puslapio skilčių negalima suvokti, koks įvykio turinys ir kokių pasekmių jis gali turėti piliečiams. Kai žurnalistams patekti į renginius, kuriuose dalyvauja prezidentas (t. y. ten, kur sprendžiamas šalies likimas) yra sudėtinga, reikia ne tik naujų informacijos šaltinių – reikia oficialių naujienų dešifravimo įgūdžių.

Bepراسمیška ieškoti prezidento susitikimo su jėgos ministrais detalių „NV“ ar „BelGazeta“ leidiniuose – nuosavo žurnalisto šiame susitikime leidiniai vis tiek neturėdavo ir galima spėti apie tikruosius rezultatus pasikliaujant ta informacija, kuri prieinama visiems norintiems. Pagrindiniu ir daugeliu atveju vieninteliu tokio pobūdžio informacijos šaltiniu yra informacijos agentūra „BelTA“, visus savo pranešimus skelbianti internete.

Žmogui, pasinėrusiam tik į oficialaus diskurso lauką, žinutė apie Baltarusijos užsienio reikalų ministro pavaduotojo Valerijaus Voroneckio⁷⁶ kelionės į Briuselį rezultatus nereikš visiškai nieko, kadangi pagrindinis jos pranešimas yra tai, jog „Baltarusija ir Europos Sąjunga sutarė tęsti dialogą“. ⁷⁷ „Laisvės“ radijo baltarusių redakcijos klausytojas įsimins aki-vaizdų prieštaravimą tarp glaustai neutralaus žinutės turinio ir „Laisvės“ radijo informacijos apie šį susitikimą:

„Kaip pranešė Christine Hohmann, eurokomisarės Benitos Ferrero-Waldner atstovė spaudai (...), per šios dienos derybas ponis Ferrero-Waldner pareiškė Baltarusijos šaliai, kad Briuselis susidomėjęs dialogui su oficialiuoju Minsku, tačiau laukia ir Baltarusijos vadovybės ne vien žo-

⁷⁶ В. Воронечкий.

⁷⁷ Беларусь и Евросоюз условились о продолжении диалога. Prieiga per internetą: <http://www.belta.by/ru/news/politics?id=160064> Baltarusija ir Europos sąjunga sutarė tęsti dialogą, rus.

džių, bet (...) realių konkrečių veiksmų plėtojant demokratiją, laikantis žmogaus teisių, įskaitant politinių kalinių išlaisvinimą“⁷⁸.

Dabar „BelTA“ žinutėje atsiveria naujos prasmės, sakiny s apie dialogo tęsimą skamba kitaip, nes pasirodo, jog šis dialogas gali vykti tik po konkrečių Baltarusijos žingsnių, o informacija apie daugelį V. Voroneckio „susitikimų“ Briuselyje nedaro pasiektos sėkmės išpūdzio, kadangi tampa akivaizdu: visi tie „susitikimai“ baigėsi nesėkme.

Šitaip nevalstybinės baltarusių MIP moko skaityti valstybinių MIP naujienas. Apie palygintiną fenomeną, tačiau tinkamą Rusijos kontekstui rašė Julija Latynina: „Naujienose dažnai stengiamasi pakeisti vietomis veiksnį su objektu, kitaip tariant subjektą ir objektą. Kai jums sako: „Rusijos URM“⁷⁹ reagavo į Šiaurės Korėjos raketos kritimo faktą Rusijos teritorijoje“, tai reikia skaityti: korėjiečiai paleido raketą; ji nukrito; mes karpėme ausimis. Į krentančią raketą apskritai turėtų reaguoti ne URM, bet PG⁸⁰. Naujienose veiksmo būdo, vietos ir laiko aplinkybes dažnai stengiamasi pateikti žymiai svarbesnes nei patį veiksmą. O URM, VRM,⁸¹ Valstybės Dūmos, Patruševo,⁸² Ivanovo,⁸³ kitų reakciją į įvykį – svarbesne nei pats įvykis“⁸⁴.

⁷⁸ In: Струвэ А. Брусэль чакае ад Менску канкрэтных крокаў. «Як паведаміла “Свабодзе” Хрысціна Гоман, прэсавы сакратар эўракамісара Фэрэра-Вальднэр [...], падчас сённяшніх перамоваў спадарыня Фэрэра-Вальднэр заявіла беларускаму боку, што Брусэль зацікаўлены ў наладжваньні дыялёгу з афіцыйным Менскам, аднак чакае ад беларускага кіраўніцтва ня толькі словаў, а [...] рэальных канкрэтных крокаў у галіне дэмакратызацыі, захаваньня правоў чалавека, уключна з вызваленьнем палітычных вязьняў. Prieiga: <http://www.svaboda.org/articlesfeatures/politics/2007/6/3E1BEFA3-789D-40F2-B1DE-4004AEDFA00F.html>.

⁷⁹ Užsienio reikalų ministerija.

⁸⁰ Priešlėktuvinė gynyba.

⁸¹ Vidaus reikalų ministerija.

⁸² Nikolajus Patrušėvas, Rusijos valstybės saugumo tarybos sekretorius.

⁸³ Sergejus Ivanovas, Rusijos Vyriausybės Ministro Pirmininko pirmasis pavaduotojas.

⁸⁴ Латынина Ю. Как дешифровать новости государственного ТВ. – Новая газета. – N 230. – 10 октября 2006 г. – С. 3. Latynina J. Kaip dešifruoti valstybinės TV naujienas, *rus*.

Leistinių ribų politikoje nustatymas

Baltarusijos sistemos problema ne ta, jog čia uždrausta daugiau nei, tarkime, uždrausta Rusijoje. Su kiekviena draudimų sistema, ją išstudijavus, visada galima sąlyginai neskausmingai sugyventi. Problema ta, jog Baltarusijos draudimų sistema nuolat kinta. Baltarusijoje nėra pranešimų apie naujas restrikcijas *tvarkos*. Vienintelis būdas tai patikrinti – įvykdyti kokį nors „abejotiną“ veiksmą, kurio draudimo lygis dar iki galo nenustatytas. Tuomet, atsižvelgiant į įvykdytą veiksmą, visiems likusiems pagal bausmės griežtumą už jį taps visiškai aišku – buvo galima tai daryti ar ne.

Laikraščiai „Belsojuzpečat“⁸⁵ kioskuose yra tarsi pirmoje fronto linijoje. Suprantama, kai juose, legaliai leidžiamuose, pasiekiant dešimtis tūkstančių skaitytojų, galima aptarinėti, tarkime, Rusijos ir Baltarusijos derybų proceso dėl dujų ir naftos kainų sudėtingumą, vadinasi, tema nėra visiškai *tabu*. Kita vertus, kai jų redaktoriai bijo socialinių lengvatų atšaukimo arba politinio susidorojimo temų, tai reiškia, kad jie atsiduria už leistinos ribos.

Bet kuris veikiantis medijų dalyvis gali iš karto įvardyti kelias problemas, į kurias bent kartą atsigręžęs, palaidotų bet kurį, net ir užtikrintai besijaučiantį leidinį. Šiais atvejais taip pat nėra įspėjimų *tvarkos* – viskas patiriama bandant ir klystant. Po to, kai radijas „Svaboda“ paskelbė Sergejaus Anis'ko⁸⁶ publikaciją apie vieno iš Aleksandro Lukašenos artimiausių bendražygių⁸⁷ nuosavą namą, jam buvo paskirta 30 tūkst. JAV dolerių bauda (juolab laikraštis „Naviny“⁸⁸ po šios baudos bankrutavo), tapo aišku – geriau apie tą bendražygį ir apie jo nuosavybę geriau nerašyti.

⁸⁵ «Белсоюзпечать» – šis pavadinimas paveldėtas iš Sovietų Sąjungos laikotarpio, kai veikė vadinamoji Sąjunginė platinimo įmonė *Союзпечать* (=Sąjunginė spauda), *red. past.*

⁸⁶ С. Анисько.

⁸⁷ С. Анисько. Кто в теремочке живет. Навіны. 14 сентября 1999 г. Prieiga: <http://dossier.bymedia.net/index.php?Mode=Publication&PersonID=206&Publ=1236> Anis'ko S. Kas namelyje gyvena.

⁸⁸ «Навіны» (Naujienos, *balt.*).

Kai 2004 m. Ukrainos žurnalistas Michailas Podoliakas⁸⁹ buvo išsiųstas iš Baltarusijos už straipsnį „Prezidento moterys“⁹⁰, medijų bendruomenė suvokė, draudžiama yra ir prezidento asmeninio gyvenimo tema. Akivaizdu, jog laikraščių skaitymas yra kur kas mažiau skausmingas būdas nuspręsti, kas leidžiama politikoje nei asmeninis patyrimas bendraujant su represijų mašina.

Tad galima daryti išvadą, jog Baltarusijos žiniasklaidos kraštovaizdis neatitinka kitoms šalims būdingų schemų, o vaidmenys, kuriuos vaidina alternatyviosios žiniasklaidos priemonės, yra naudingos nepriklausomoms publikoms.

Nevalstybiniai laikraščiai, žurnalai, interneto svetainės:

- padeda skaitytojams pozicionuoti;
- suteikia jiems alternatyvaus diskurso galimybes;
- deklaruoja pliuralistines sąlygas;
- leidžia manyti, kad kiekviena nuomonė gali būti paskelbta ir išgirsta;
- susieja skaitytoją su didelėmis socialinėmis grupėmis ir tuo panaiquina „vienišo protestuotojo“ padėtį;
- suteikia gebėjimų skaityti oficialias žinias;
- atskleidžia leistinas politinių temų ribas.

Belaukiant evoliucijos

Vienu iš pastebimų dabartinės baltarusių žiniasklaidos rinkos ypatumų yra jos dalių prieštaravimai. Atstovaujamosios nevalstybinės MIP žymiai atsilieka nuo valstybinės atstovaujamosios žiniasklaidos, ir atvirkščiai.

XX a. paskutinio dešimtmečio žurnalistai šį fenomeną supaprastindavo gana paprastai padalindami profesionalų sferą į „sąžiningus“⁹¹ (t. y.

⁸⁹ М. Подоляк.

⁹⁰ Официальное объяснение КГБ – «Измышления М. Подоляка о реальном положении дел в стране». Prieiga: <http://www.charter97.org/rus/news/2004/06/22/podoliak>. Oficialus KGB (saugumo tarnybos) išaiškinimas „M. Podoliako išgalvojimai apie tikrą situaciją valstybėje“; M. Podoliako publikacija „Prezidento moterys“ neišlikusi, *aut. past.*

⁹¹ Честные, *balt.*

valstybės) ir „nesąžiningus“⁹² (t. y. nevalstybinius) rašeivas, bet akivaizdu, jog problema gilesnė, kadangi demarkavimas tarp „svetimų“ ir „savų“ neatspindi visos srities: kiekvienas leidinys turi nuosavus požiūrius, kaip vertinti šį procesą.

Atstovaujamosios MIP linę „rinkos žiniasklaidą“ priskirti atstovaujamosios valstybinėms MIP, teigdamos, jog Baltarusijos rinkoje gali būti leidžiami tik specialiųjų tarnybų kontroliuojami, veikiantys kaip Prezidento administracijos projektų leidiniai. Kita vertus, „rinkos MIP“ klasifikuoja atstovaujamuosius nevalstybinius leidinius kaip atstovaujamų valstybių leidinių papildą, įtikinédamos, jog ir pati opozicija, ir jos masinės medijos yra valstybės ideologijos dalimi – sistemos ramsčiu.

Akivaizdu, kad mūsų aprašyti skirtumai, kaip ir visa trijų dalių Baltarusijos MIP sistema bus pirmiausia laiko sunaikinta. Trejos skirtingos publikos, skaitančios tris mūsų įvardintas leidinių rūšis, iš pradžių susilies į visumą, išnykstant sampratoms: „opozicinės MIP“, „valstybinės MIP“, „rinkos MIP“; po to persiskirstys į daug publikų, skaitančių laikraščius, artimus parlamentui, buvusiam ministrui pirmininkui, dabartinei valdančiajai partijai ir t.t.

Kito būdo, išskyrus visų valstybinių žiniasklaidos priemonių privatizavimą ir likusių atstovaujamųjų MIP išlaisvinimą nuo donorų nėra. Tačiau radikaliai pasikeitus Baltarusijos vidaus situacijai nuo 2010 m. gruodžio 19 d., kai valdžia, naudodama jėgą, išvaikė mitingą Minske ir jėgos pareigūnai įvykdė kratas nepriklausomų MIP redakcijose atimdami įrangą, jau bene atsiradęs Europos investuotojų susidomėjimas Baltarusijos spaudos rinka užgeso. Medijų sritis virto aštrios politinių idėjų ir tapatumo kovos lauku. Veikiantieji žaidėjai persiskirstė į tuos, kurie pritaria valdžios veiksams ir tuos, kurie griežtai protestuoja. Taigi naujos bangos privatizavimo dar teks ilgokai laukti: Baltarusija turi at/kurti įvaizdį valstybės, kurioje nėra rizikinga investuoti į žiniasklaidą.

Akivaizdu, jog antroji žiniasklaidos privatizavimo banga neišvengiamai ir bus vykdoma pagal schemas, kurios iš esmės skiriasi nuo praėjusio amžiaus dešimto dešimtmečio tvarkos. Tokius leidinius kaip „SB“ arba nacionalinį transliuotoją pirks ne darbuotojai, o išorės investuotojai. Par-

⁹² Няэсныя, balt.

davėjas bus ne redakcija, ne valstybinis holdingas, kuriam ji priklauso, o Baltarusijos Respublika – taip, kaip tai vyksta su stambiaomis pramonės įmonėmis ir kompanijomis, kurias veikia pelningose šakose.

Suprantama, jog išvalstybinimo schemos nesudaro galimybių ideologiniam rinkos angažuotumui, kuris dabar ryškus. Baltarusijos periodika nebus opozicinės ar valstybinės ideologijos priedas; jos orientavimasis gauti pelno lems visiškai kitą baltarusiško laikraščio modelį ir, atitinkamai, kitokią baltarusių skaitytoją.

The Role of Independent Mass Media in the Creation of Alternative Publicity in Belarus

Dr. Victor Martinovich

Assistant professor,

European Humanities University, Vilnius

Summary

The author of the article discusses controversial aspects of the Belarus' mass media in terms of law and economy. While revealing this problem the author gives insights about possible future changes of this system.

The relation between periodic mass media and the public sphere is ambivalent. On the one hand, it dictates behaviours and virtues and applies other types of dictatorship, which disturbs self-regulation of the public sphere. On the other hand, it is a point of public expression and an intermediary between its communicating representatives, thus being one of the necessary components of publicity. The situation between the public sphere and the mass media in Belarus is very specific and influenced by the situation in mass media means. Therefore, when discussing the relations between the first and the second phenomenon, the author analyses the situation of mass media means in Belarus. The author analyses the “visible” and “invisible” products in the mass media market regulated by the state. The “invisible” products are not officially banned, however, one needs physical and intellectual efforts to get them, i.e. it is not enough to know where products of this “officially authorised” information can be obtained, but also to be able to understand the contents of this information.

The article deals with so-called “represented” Belarusian publications which have to adjust in order to survive in the market. It also discusses correspondents, who have to adjust as well. An opposite opinion may reach the public only after it is processed into a “proper” opinion. It has a respective impact on the thinking: when in front of a camera, a prospect interviewee selects his or her thoughts properly for a media discourse, thus correcting all the system of political opinions in his or her own manner. The author believes that future Belarusian periodic mass media will not be a supplement to the oppositional or state ideology.